

Letâifü'l-İşârât'ta Tasavvufî Kavramların İnşasında Metodoloji¹

Methodology in the Construction of Sufi Concepts in Letâifü'l-İşârât

Faysal YILDIRIM

ORCID ID: 0000-0002-8402-8689

Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Öğretim Görevlisi, Bursa /Türkiye,
faysalyildirim@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Bilgisi/ArticleInfo:

Geliş/Received: 15.10.2022 Düzeltme/Revised: 28.11.2022 Kabul/Accepted: 05.12.2022

Atıf / Cite as: Yıldırım, F. (2023). Letâifü'l-İşârât'ta Tasavvufî Kavramların İnşasında Metodoloj.
Antakiyat, 6(1), 119-144

Öz

Hicri V. yüzyıl müelliflerinden Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *Letâifü'l-İşârât* adlı eseri, işârî tefsirler arasında istisnai bir yere sahiptir. Hakikat ve şeriati uzlaşısı içinde ele alması ve bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel mefhumunu ifade eden tasavvufî kavramları inşa etme biçimi bu işârî tefsiri öne çıkaran etkenlerin başında gelmektedir. Bu araştırmadan amacımız, *er-Risâle* eserinde müşahede edildiği üzere tasavvufî kavramları inşa etmede önemli bir rol üstlenen Kuşeyrî'nin tefsirinde bu kavramların anlam çerçevesini oluştururken izlediği yöntemi ortaya koymaktır. Bu makalede Kuşeyrî'nin bütün eserlerinin taranması ve bunun neticesinde onun tasavvufî kavramları inşa etme metodolojisini ortaya koymak istenilen bir durum olmakla beraber makalelerde belirlenen hacmin sınırlı olması nedeniyle sadece *Letâifü'l-İşârât* tefsiriyle yetinilmiştir. Bu çalışmada yöntem olarak ilk önce Kuşeyrî'nin bu eserinde konuyla ilgili veriler kayıt altına alınmış ve bu veriler tasnife tabi tutulmuştur. Adı geçen tefsirin müellifi, tasavvufî kavramların anlam yelpazesini oluştururken ilgili ayeti diğer ayet veya ayetlerle izah etmiş ve büyük bir ustalıkla hadis naslarını da bu amaç doğrultusunda kullanmıştır. Arap şiiriyle istişhâdda bulunmaya özen göstermiştir. Bu kavramların çerçevesini oluşturmada dilbilimlerinden özellikle sözlük, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinden yararlanarak delil getirmiştir. Ayrıca bahis konusu kavramla ilgili olarak sûfilerin görüşlerine yer vermiştir. Çok az olsa da İsrâiloğullarına ait hikâye ve sözlere değinmiştir. Fıkıh, fıkıh usûlü, nazar ve istidlâl gibi çeşitli ilimlerin verilerini de kullanmayı göz ardı etmemiştir. Müellif zikredilen yöntemleri kullanarak ayetlerde geçen tasavvufî kavramların anlam yelpazesini ustaca örmüş ve bunu yaparken de bu verileri bir hayli örnek üzerinde izah etmeye gayret göstermiştir. Kuşeyrî'nin tefsirinde kavramları inşa ederken kullandığı bu yöntemin güncel tasavvufî çalışmalarda, düşüncelerin temellendirilmesi gayesiyle kullanılmasının mümkün olduğu ve alana katkı sağlayacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Metot, Kavram, Kuşeyrî, Letâifü'l-İşârât

¹ Bu makale "*Hakâiku't-tefsir ve Letâifü'l-İşârât'ta Tasavvufî Kavramların Mukayesesi*" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

İçerdiği tasavvufî kavramların inşa metodu ile bu makaleye konu olan *Letâifü'l-işârât* adlı tefsir, Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-tefsîr*'i örnek alınarak Kuşeyrî tarafından telif edilmiştir. Ancak daha önce yazılmış işârî tefsirlere oranla daha kapsamlı ve daha düzenlidir. Çünkü çok azı hariç neredeyse Kur'an'ın tamamını tefsir etmiştir. Bu bakımdan onun ilk tasavvufî tefsir olduğu söylenebilir.

Çok sayıda yazma nüshası bulunan bu eser, İbrahim Besyûnî tahkiki ile ilk önce 1970 yılında altı cilt halinde Kahire'de ve daha sonra Abdullatîf Hasan Abdurrahmân tahkikiyle 2007'de üç cilt şeklinde Beyrut'ta tekrardan basılmıştır. Bu eser, Prof. Dr. Mehmet Yalar tarafından Türkçeye kazandırılmış ve 2012 yılında altı cilt olarak İlk Harf Yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır.

Letâifü'l-işârât adlı tefsirin yazarı, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik b. Talha b. Muhammed² el-Kuşeyrî³ el-Horâsânî en-Nîsâbûrî'dir.⁴Zeynü'l-İslam lakabıyla meşhur olup künyesi ise Ebü'l-Kâsım'dır.⁵Şâfiî mezhebine mensup sûfîve müfessir bir şahsiyettir.⁶ Kimi kaynaklarda⁷ 376/986, bazı kaynaklarda⁸ ise 375/985 yılının Rebîülevvel ayında bugünkü Türkmenistan'da bulunan Kûçan kasabasının Üstüvâ nahiyesinde dünyaya geldiği kaydedilmiştir.

Fıkıh, usûl, kelâm, tefsir, hadis, nahiv (gramer) edebiyat, şiir, kitabet, tasavvuf ilimlerinde derin bir ilme sahibi olan ve şeriat ile hakikatin arasını uzlaştıran Kuşeyrî, çok iyi bir hatip ve ilmî birikimiyle dikkatleri üzerine çeken üretken bir müelliftir.⁹ Kaynaklarda kaydedilen eserleri, ortalama 30 küsur civarında olduğu görülmektedir.

İlim, irfan ve aynı zamanda çile ile dolu hayatı, 16 Rebîülâhir 465 (30 Aralık 1072)'de¹⁰ Nîsâbûr'da son bulmuştur. Abdülgâfir b. İsmail el-Fârisî ise 26 Rebîülâhir

²Tâcüddin b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi'iyeti'l Kübrâ* (Hecr, 1992), 5/153.

³el-Kuşeyrî: Kuşeyr b. Ka'ab b. Âmr b. Sa'sa'a nisbet edilmiş şeklidir. *Sahih-i Müslim*'in müellifi Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî ve bu makaleye konu olan *Letâifü'l-işârât* adlı tefsirin yazarı Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik b. Talha el-Kuşeyrî gibi büyük birçok âlimin içinde yetiştiği bir kabiledir. Bkz. el-Cezerî İbnü'l Esir, *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb* (Beyrut: Dâru sâdır, 1980), 3/37-38.

⁴ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Ş. el-Arnaût - M. Naîm el-Irksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996), 18/227.

⁵Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi'iyye*, 5/153.

⁶Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/227.

⁷Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi'iyye*, 5/153; el-Hatîb el Bağdâdî, *Târihu Bağdâd* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004), 13/83; Ebü'l Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebibekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân* (Beyrut: Dâru sâdır, ts.), 3/207.

⁸Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/227.

⁹Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi'iyye*, 5/154-157; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, 3/205.

¹⁰Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi'iyye*, 5/159; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, 3/207; Ebü'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî İbnü'l İmâd, *Şezerâtü'z-zehb fi ahbâri men zehb* (Beyrut: Dâru ibni kesîr, 1986), 5/276.

465'te bir pazar sabahı vefat ettiğini bildirmektedir¹¹. Kayınpederi ve mürşidi Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (ö. 405/1015) yanına, medresesinin hazîresine defnedilmiştir.¹²

Bu çalışmanın amacı, *er-Risâle* adlı eserinde görüldüğü üzere tasavvufî kavramları inşa etmede önemli bir rol oynayan Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât* adlı işârî tefsirinde bu kavramların anlam yelpazesini oluştururken takip ettiği metodu ortaya koymaktır. Bu çalışmada Kuşeyrî'nin bütün eserlerinin incelenmesi ve bunun neticesinde metodolojisinin ortaya konulması, istenilen bir durum olmakla beraber makalelerde belirlenen hacmin sınırlı olmasından dolayı sadece *Letâifü'l-işârât* eseri tercih edilmiş ve onunla yetinilmiştir. Zira bu eserde onun tasavvufî kavramları inşa ederken takip ettiği yöneme dair yeterince materyal elde edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan yöneme gelince evvela Kuşeyrî'nin bu eseri baştan sona kadar okunmuş ve konuyla ilgili veriler kayıt altına alınmıştır. Daha sonra bu veriler tasnife tabi tutulmuş ve müellifin tasavvufî kavramları oluştururken takip ettiği yöntem belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada esas alınan kaynaklara gelince *Letâifü'l-işârât* eserinden aslî kaynak; Kuşeyrî ve eserleri hakkında hazırlanan güncel kitap, tez ve makale çalışmaları ise fer'î kaynak olarak istifade edilmiştir.

1. Letâifu'l-işârât'ta Tasavvufî Kavramların İnşasında Kuşeyrî'nin Metodu

1.1. Naslarla İstîşâdda Bulunması

1.1.1. Ayetlerle İstîşâd

Kuşeyrî'nin, *Letâifü'l-işârât* adlı tefsirinde tasavvufî kavramları inşa etmede, rivayet tefsirlerinin en önemli referans kabul ettiği ayeti ayetle tefsir etme hususuna büyük bir önem verdiği göze çarpmaktadır. Şüphesiz Allah kelamının en iyi müfessiri bizzat Kur'an'ın kendisidir. Bu nedenle Kuşeyrî'nin, tefsirinde yer alan tasavvufî kavramları ele alırken kendi özgür ve özgün düşüncesi yanında bu temel kaynağa imtiyazlı bir yer ayırdığı söylenebilir. Nitekim o, “ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا ”¹³ ayeti bağlamında sabredenlerin mükâfatı hakkındaki düşüncelerini şu ayetlerle temellendirmiştir:

Allah şöyle buyurmuştur: “ إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ”¹⁴ Her kim Allah için bir şehvete uymama ve Allah korkusundan dolayı bir yanlıştan uzak durma hususunda sabrederse, onun mükâfatı şu ayette denildiği gibidir: “ أُولَئِكَ يُجْرَوْنَ الْعُرْفَةَ ”¹⁵. Allah tarafından görüldüğünden emin olarak O'nun

¹¹Zehabî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, 18/232.

¹²Sübkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi'iyye*, 5/159.

¹³ “...Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.” Nahl 16/96. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. H. Altuntaş - M. Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Yay. 2011), 227.

¹⁴“Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.” Zümer 39/10.

¹⁵ “İşte onlar, sabretmelerine karşılık cennetin yüksek makamlarıyla mükâfatlandırılacaklar ve orada esenlik dileği ve selamla karşılanacaklardır.” Furkân 25/75.

hükmü karşısında sabredenın mükâfatı hakkında ise Allah şöyle buyurmuştur: “ إِنَّ اللَّهَ ”
مَعَ الصَّابِرِينَ¹⁶. Böylece o, sabrın mükâfatının, talep edileni kazanmak ve istenileni elde
etmek olduğunu, talepler hususundaki akıbetlerin ise farklılık gösterdiğini bildirmiş
ve kim de Allah yolunda bir zorluğun çilesine katlanırsa, Allah tarafından ona
verilecek mükâfat ve sevabın büyük olacağını ifade etmiştir.¹⁷

Diğer taraftan o, Enfal Suresinin 67. ayetini tefsir ederken, Allah’ın emri katılığı
öngörse bile, kulun yine de Allah’ın emrini kendi tabiatındaki acıma duygusuna tercih
etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu düşüncesinin akabinde bunu destekler mahiyette
“Allah’ın dininde onlara acıyacağınız tutmasın.”¹⁸ ayetini zikretmiştir.¹⁹

Öte yandan tefsirinde marifet kavramını inşa ederken marifetin oluşum
sürecini birtakım ayetler üzerinde anlatmaya çalışmıştır. Nitekim o, “Allah o su ile
size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette
bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır.”²⁰ ayetini ele alırken marifetin
gerçekleşmesi için şu aşamaların gerektiğini peş peşe gelen farklı ayetlerle izah
etmeye çalışmıştır. Allah, ayette: “ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ”²¹ ve arkasında gelen
ayette: “ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ”²² ardında gelen ayette ise: “ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ ”²³
يَذَكَّرُونَ”²³ şeklindeki tertip üzere marifet gerçekleşir. Bu tertibe göre önce tefekkür,
sonra ilim ve ardında da tezekkür gelmektedir. Kişi ilk önce düşünceyi yerli yerine
koyar. Düşüncesinde bir bozukluk olmadığı takdirde zorunlu olarak onun için ilim
gerçekleşir. İlimden sonra düşünmeyi sürdürmek gelir ki bu da tezekkürdür.”²⁴
Yukarıdaki ifadelerinden anlaşıldığı üzere marifet; tefekkür, ilim ve tezekkür etmekle
gerçekleşmektedir.

Kuşeyrî, velî kavramını izah etmeye çalışırken onların dünyada korkudan emin,
ahirette ise üzüntüden âri²⁵ ve aynı zamanda azaba müstahak olmayacaklarını şu
ayete dayanarak ifade etmiştir: “Onlar Mescid-i Haram’dan (mü’minleri) alıkoyarken
ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin? Oranın
bakımına ehil olanlar ancak Allah’a karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat onların çoğu
bilmez.”²⁶ ayetinde Allah’ın velilerine azap etmeyeceğine dair bir delil bulunmaktadır.

¹⁶ “Allah sabredenlerle beraberdir” Bakara 2/153.

¹⁷ el-Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. A. Hasan (Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-ilmîyye, 2007), 2/171.

¹⁸ Nûr 24/2.

¹⁹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/404.

²⁰ Nahl 16/11.

²¹ “Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır.” Nahl 16/11.

²² “Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.” Nahl 16/12.

²³ “Öğüt alan bir toplum için bunda ibret vardır.” Nahl 16/13.

²⁴ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 2/150.

²⁵ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 2/22.

²⁶ Enfâl 8/34.

Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ”²⁷ demek suretiyle onlar, Allah’ın velisi olmadıkları için azap göreceklerinden dolayı velisi olan zümrenin ise azap görmeyeceğini ifade etmektedir. Şu da bilinmelidir ki Müminlerin tamamı Allah’ın velileridir. Çünkü Allah, “اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا”²⁸ diye buyurmuştur. Mümin, her ne kadar suçu oranında bir müddet azap görse de o, ebediyen cehennemde kalmaz. Öyleyse onların çektiği azap sonsuz kurtuluşla kıyas edildiğinde hiçbir değer ifade etmez.²⁹ Dikkat edilirse Enfâl Sûresi 8/34. ayeti kapsamında yaptığı çıkarsamayla veliler zümresi içinde yer alanların azap görmeyeceğini ifade etmiş ve bu zümreye bütün müminleri “Allah iman edenlerin dostudur”³⁰ ayetiyle dahil etmek suretiyle düşüncesini bir diğer ayetle teyit etmiştir.

Şeyh ve mürit arasındaki ilişkiyi ele alırken tabi olmanın şartının tabi olunana bağlı kalmak ve ayrılığa düşmemek olduğu görüşünü savunmuş ve bunu “ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقَلُوبُهُمْ شَتَّى ”³¹ ayetine dayandırmıştır.³²

O, “ وَمَا يُلْقِيهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقِيهَا إِلَّا دُو حَظِّ عَظِيمٍ ”³³ ayetinin tefsirini yaparken tasavvufî bir kavram olan “şeytanî havâtır” ile ilişkilendirmiş ve buna karşı koymanın yöntemini, “ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ”³⁴ ayetiyle ortaya koymaya çalışmıştır. Bu itibarla ona göre kul, kendi güç ve kuvvetinden sıyrıldıkça ve yalvararak, yardım dileyerek ve sığınarak Allah’a samimiyetle bağlandıkça Allah da onu korur ve şeytanı ondan defeder.”³⁵ Yukarıdaki ifadelerinden anlaşıldığı üzere Kuşeyrî, şeytanî havâtırdan kurtulmanın yolunun samimi bir şekilde Allah’tan yardım dilemekten geçtiğini beyan etmiş ve bu düşüncesini İsrâSûresi 65. ayetiyle temellendirmeye çalışmıştır.

Bütün bu zikredilen istişhâdlardan anlaşılan o ki Kuşeyrî, ayetler bağlamında geçen tasavvufî kavramların tariflerini yaparken ve onlarla alakalı açıklamaları bulunurken pek çok ayet ile düşüncesini desteklemiştir.

1.1.2. Hadislerle İstişhâd

Dosdoğru yolu göstermek için insanlığa gönderilen Kur’an-ı Kerim-i tebyin etme görevi Hz. Peygamber’e verilmiştir.³⁶ O da hayatta iken bu görevi hakkıyla yerine

²⁷ “Onlar, Allah’ın velileri olmadıkları halde” Enfâl 8/34.

²⁸ “Allah iman edenlerin dostudur.” Bakara 2/257.

²⁹ Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 2/392-393.

³⁰ Bakara 2/257.

³¹ “Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağındır.” Haşr 59/14.

³² Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 2/375-376.

³³ “Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur.” Fussilet 41/35.

³⁴ “Şüphesiz, (gerçek) kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır. Vekil olarak Rabbin yeter!” İsrâ 17/65.

³⁵ Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 3/152.

³⁶ Nahl 16/44.

getirmiş ve irtihalinden sonra ise kayıt alınan hadisleri kıyamete kadar bu görevi üstlenmiştir. Bundan dolayı hadis, her Müslüman düşünürün ileri sürdüğü fikirlerini kendisiyle temellendireceği ana kaynaklardan biri olmuştur. Kuşeyrî de tefsirindeki tasavvufî kavramları inşa ederken bu referanstan oldukça yararlanmış. Söz gelimi ibadet ile ilgili kavramı örgüsünü oluştururken şöyle demiştir:

“İbadet, maksadı Allah olanlar için gezinti, müridan için rahatlık yeri, muhipler için ünsiyet menzili ve ârifler için ise ruhun gıdasıdır. Onların göz aydınlıkları, kalplerinin sevinci ve ruhlarının huzuru ibadet iledir.”³⁷ şeklinde gelen düşüncesinin hemen akabinde Efendimiz (s.a.v.)’in, “أَرْحَنَّا بِهَا يَا بِلَالُ”³⁸ hadisini zikretmekle ibadetin mürit, muhip, ârif gibi farklı insan zümreleri üzerindeki olumlu etkisini hadisle temellendirme yolunu tercih etmiştir.

Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât* tefsirinde zikir kavramını inşa ederken zikrin namazda bedenen Allah’ın huzuruna durmakla sınırlı olmadığını, aksine kalp ve dil ile de kişinin zikir yapmasının mümkün olduğuna dair düşüncesini Peygamber (s.a.v.)’in Allah’tan rivayetle “أَنَا جَلِيسٌ مِّنْ ذِّكْرِنِي”³⁹sözünü naklederek kutsî bir hadisle kanıtlamaya çalışmıştır.⁴⁰

Ayrıca o, zikri şeytanın vesveselerine karşı insanı koruyan bir kalkan olarak görmüştür. Nitekim ona göre şeytanın vesvesesi, sadece Allah’ın zikrinden gafil oldukları vakitlerde takva sahiplerine dokunur. Şayet onlar, kalpleriyle Allah’ı zikretmeye devam etselerdi, onlara şeytan tarafından vesvese ilişmezdi. Zira şeytan, Allah’ı müşâhede halinde olan bir kalbe yaklaşamaz ve zikir esnasında etkisizleşir. Ne var ki her kılıcın bir körelmesi, her âlimin zamansız bir söz veya davranışı, her âbidin bir sıkıntısı, her kastedenin bir fetreti, her yürüyenin bir durması ve her ârifin bir perdelenişi kaçınılmazdır. Vaziyetin böyle olduğuna dair Hz. Peygamber (s.a.v.)’in başkalarında meydana gelen bazı hallerin kendisinde de meydana geldiğini bildiren hadisiyle istişhâd etmiştir: Nitekim Efendimiz (s.a.v.), “إِنَّهُ لَيَغَانُ عَلَى قَلْبِي”⁴¹ buyurmuştur. Başka bir hadiste ise “الْحِدَّةُ تَعْتَرِي خِيَارَ أُمَّتِي”⁴² buyurmak suretiyle de ümmetin seçkinlerinin, mertebeleri yüksek olsa da bazı hallerinde hiddete maruz

³⁷Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/13.

³⁸ “Onunla bizi rahatlat ey Bilal!” et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr* (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, ts.), 6/277.

³⁹“Ben, Beni zikredenle beraberim.” Ebû Bekr İbnü Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr* (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1409), 1/108; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu‘abü’l-îmân* (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 2003), 2/182.

⁴⁰Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/105.

⁴¹“Benim de kalbime gafler çöküyor.” Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. M. Fuad Abdalbâkî (Beirut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 4/2075; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen* (Beirut: Dâru’l-kitâbi’l-Arabî, ts.), 1/559.

⁴²Ebû Bekr İbnü Ebî Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr* (Riyad: Dâru’l-vatan, 1997), 2/122; Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temimî el-Mevsilî Ebû Ya‘lâ, *Müsned* (Dımaşk: Dâru’l-me’mûn li’t-türâs, 1984), 4/337; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 11/194.

kalmaktan ve böylece daima halim olma vasfını yetirmekten kurtulamadıklarını haber vermiştir.⁴³

Kuşeyrî, “*Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyiniz.*”⁴⁴ ayeti kapsamında tasavvufî bir kavram olan sabır hakkındaki düşüncesini beyan ettikten sonra, ayette ifade edilen şekliyle Allah’tan yardım istemenin yerine getirilmesi güç bir eylem olduğunu haber vermiş ve Allah’ın, kişinin sırrına tecelli etmesiyle bu eylemin kolay olacağını savunmuştur. Durumun böyle olduğunu ise şu hadisle izah etmeye çalışmıştır: “*إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِذَا تَجَلَّى لِسَيِّئٍ خَشَعَهُ لَهُ*”⁴⁵ “*Hak, tecelli ettiği zaman yaratılmışların sakındığı şey hafif ve kolay hale gelir.*” Çünkü taatlerin peş peşe gelmesi, karşılaşılan zorluk mucibince yükümlülük gerektirir. Müşâhedelerle tecelli ise -tahkikin hükmü gereğince- vuslatın tam ve yakınlığın devamlı olmasını zorunlu kılar.⁴⁶

Kuşeyrî’nin ifade ettiği üzere marifet ehlinin ilkeleri bağlamında Fakr; ihtiyaç mertebesiyle başlar ardından sırasıyla fakirlik ve miskinlik mertebeleri gelir. Bu çerçevede ihtiyaç sahibi, dünya ile hoşnut olan ve dünya malının ihtiyacını ortadan kaldırdığı kimsedir. Fakir, ahiretiyle yetinen ve cennetin fakirliğini giderdiği kimsedir. Miskin ise Mevlâ’sından hariç hiçbir şeyle hoşnut olmayan; dünyaya iltifat etmeyen, ahiretle meşgul olmayan ve Mevlâ’sından başkasıyla yetinmeyen kimsedir. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*اللَّهُمَّ أَحْيِي مِسْكِينًا ، وَأَمِتِّي مِسْكِينًا ، وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ*”⁴⁷ “*Görüldüğü üzere Kuşeyrî, fakrın mertebelerini ihtiyaç, fakirlik ve miskinlik şeklinde derecelendirmiştir.*” En üst aşamada miskinlik olduğunu yukarıda bahsi geçen hadisle Kuşeyrî delil getirmiştir. Fakirliğin ise bunun alt aşaması olduğunu kanıtlamak için ise şu hadisi zikretmiştir: “*أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ*”⁴⁸ Çünkü fakirin üzerinde dünya kalıntısı bulunmaktadır. Bu kalıntı sebebiyle de Rabbiyle arasına perde çekilmiştir.⁴⁹

Diğer taraftan “*Ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin.*”⁵⁰ ayetini tefsir ederken zikir ile sevgi arasında kopmaz bir bağın olduğuna işaret etmiş ve bu ayette geçen “*Allah’ı çokça zikredin*” emrinin de Onu çok sevin anlamına geldiğini beyan

⁴³Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/375-376.

⁴⁴ Bakara 2/45.

⁴⁵“*Allah bir şeye tecelli ettiği zaman, o şey O’na boyun eğer.*” en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Şelebi (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2001), 2/346.

⁴⁶Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/43.

⁴⁷ “*Allah’ım! Beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve miskinler zümresinde haşret.*” Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed M. Şakir (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 4/577; İbn Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût – Adil mürşid (Dâru’r-risâleti’l-alemiyye, 2009), 5/241; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, thk. Abdulali A. Hamid (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 2003), 2/50.

⁴⁸ “*Fakirlikten sana sığınırım.*” Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/214; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 9/58.

⁴⁹Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/429.

⁵⁰Ahzâb 32/41.

etmiştir. Bu çıkarsamasını Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “ مَنْ أَحَبَّ شَيْئًا أَكْثَرَ مِنْ ذِكْرِهِ ”⁵¹hadisine dayandırmıştır.⁵²

Zikir kavramını ele alırken ismini zikretmeksizin bir sufinin görüşünü hadise dayanarak temellendirmesini şöyle aktarmıştır: “Rastladığın herkese beni an ki, ben de hitap ettiğim herkese seni anayım. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde ‘ فَمَنْ ذَكَرَنِي فِي مَالٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَالٍ خَيْرٍ مِنْهُ ’⁵³ diye buyurmuştur.”⁵⁴

Kuşeyrî ifade ettiğine göre kalp, vesvese ve hevâcisten arındığı zaman onda ilhamın nurları belirir. Bu düşüncesini ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “ لَقَدْ كَانَ فِي الْأُمَمِ مُحَدَّثُونَ فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي فَعَمْرُ ”⁵⁵sözüyle destekleme yolunu tutmuştur.⁵⁶

Şeyh ve mürit arasındaki ilişkiyi ele alırken bu konudaki düşüncesini “ الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ ”⁵⁷hadisi üzerine bina etmiş ve şöyle demiştir: “Öyleyse Peygamberleri için ümmet ne ise şeyhleri için müritler o mesabededir. Bu nedenle mürit olmanın şartı, şeyhinin izni olmadan bir nefes dahi alıp vermemesidir. Her kim, gizli veya açık, bir nefeste bile şeyhine muhalefet ederse, neticesini istemediği bir şekilde çabucak görür. Bu arada şeyhlere gizlice muhalefet etmek, aşikâr yapılan muhalefetten çok daha ağırdır. Çünkü bu aldatmaya girer. Kim şeyhine muhalefet ederse, sıdkın kokusunu dahi alamaz. Eğer kendisinden böyle bir şey meydana gelirse, derhal özür dilemeli ve ondan hâsıl olan muhalefet ve ihaneti açıklamalıdır ki şeyhi ona suçunun kefareti olacak yolu göstere ve aleyhinde hükmedeceği cezaya bağlı kalsın. Mürit, şeyhine samimi bir şekilde döndüğü zaman şeyhin de himmetiyle onun kusurunu telafi etmesi gerekir. Çünkü müritler, şeyhlerin bakmakla yükümlü olduğu aile fertleridir ve onların eksikliklerini gidermek için kendi güçlü hallerinden onlara harcama yapmaları farz kılınmıştır.”⁵⁸

Kuşeyrî, “ يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ”⁵⁹ ayetini tasavvufî bir perspektifle tefsir etmiş ve bu ayette zikredilen mahv, yok olmakla ispat ise var etmekle ilgilidir demiştir. Bu çerçevede “Allah, zahitlerin kalplerinden dünya sevgisini

⁵¹ “Kim, bir şeyi severse onu çokça zikreder.” es-Süyûtî, *el-Câmi 'u's-sağîr* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2004), 2/507.

⁵²Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/41.

⁵³ “Kim, beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde anayım.” Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, thk. Mustafa el-Buğâ (Beyrut: Daru İbn-i Kesîr, 1987), 6/2694; Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, 4/2061; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ş. el-Arnaût (Müessesetü'r-risâle 1999), 7/385.

⁵⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/77.

⁵⁵ “Şüphesiz önceki ümmetler içinde Allah'ın -ilham vererek- konuşturduğu bazı kimseler vardı. Ümmetimde böyle biri varsa o da Ömer'dir” Buhari, fedâilü's-sahâbe 6; Müslim, fedâilü's-sahâbe 2

⁵⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/360.

⁵⁷ “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” Sicistânî, *es-Sünen*, 354.

⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/375-376.

⁵⁹ “Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır.” Ra'd:13/39.

mahveder ve onun yerine kalplerinde zühdü sabit kılar.” İfadeleriyle dile getirdiği görüşünü Hârîse’nin naklettiği “ *عَزَفْتُ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا فَاسْتَوَى عِنْدِي حَجْرُهَا* ” şeklinde gelen hadise dayandırmıştır.⁶¹

Allah’ın velileri hakkındaki sünnetlerinden birinin düşmanlarının kalplerine korku salması olduğunu Kuşeyrî, “*Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah’a ortak koştuğlarından dolayı; inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer ne kötüdür.*”⁶² ayeti bağlamında şu şekilde dile getirmiştir: “Allah, Hz. Peygambere düşmanlarının kalbine korku salma özelliği vermiştir. Nitekim Efendimiz şöyle buyurmuştur: “*نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ*”⁶³ Aynı şekilde Allah, bu sünnetini veliler için de uygulamıştır. Onların korkusunu da düşmanlarının kalbine salar. Neredeyse hak üzere olan herkesin, batıl üzere olup hakkı örtbas eden iddiacıların kalplerinde korku ve kahrediciliği vardır.”⁶⁴ Görüldüğü üzere Allah, Hz. Peygambere düşmanın kalbine korku salma hasleti verdiğini bahsi geçen hadisle ispatlamış ve bunu velilerine de teşmil etmiştir.

Yukarıda verilen birtakım örneklerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki Kuşeyrî tefsirinde geçen tasavvufî kavramları bina ederken hadislere ayrı bir önem atfetmiştir. Bununla birlikte şu hakikatin ifade edilmesi gerekir: Kuşeyrî’nin, istişhâd ettiği hadislerin sahih olup olmamasına pek özen gösterdiği söylenemez. O, bu konuda birçok mutasavvıfın takip ettiği yöntemi izlemiştir. Yani zayıf hadisle de istişhâd etmekten kaçınmamıştır. Kavramların inşasında sahih hadisin yanı sıra kutsî, garîb, zayıf vb. hadislerle de delil getirdiği görülmektedir.

1.2. Arap Şiiri İle İstişhâdda Bulunması

Kuşeyrî’nin *Letâifü’l-işârât* adlı tefsirinde tasavvufî kavramları inşa etmede kullandığı diğer bir unsur, ilk dönem tefsirleri başta olmak üzere birçok tefsirin ayrılmaz bir parçası olan Arap şiiridir. Sözelimi o, Fatiha Suresi bağlamında ibadet kavramıyla ilgili olarak “İbadet, Allah’a boyun eğmenin nihai noktasını yaşamaktır. Bu da emre uymak ve şeriatın durduğu yerde durmakla mümkün olur. İbadetin zahiri

⁶⁰ “*Ben nefsimi dünyadan uzak tuttum. Bu sebeple onun taşı ve altını yanımda eşit oldu.*” el-Kissî, *el-Müntehab min Müsnedi ‘Abd b. Humeyd*, thk. Subhî Sâmîrâî (Kahire: Mektebetü’s-sünne, 1988), 165. (Hadis No: 445.) Bu kaynakta yer alan hadis farklı bir şekilde zikredilmiştir. Nitekim bu hadiste müellifin zikrettiği “*bu sebeple onun taşı ve altını yanımda eşit oldu.*” ifadesinin yerine “*وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ يَتَضَاغُونَ فِيهَا*” “*Sanki açık bir şekilde Rabbimin arşına bakıyorum, cennet ehlinin birbirini ziyaret ettiklerini ve cehennem ehlinin bağrıştıklarını görüyorum.*” gibi başka ifadeler kullanılmıştır.

⁶¹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 2/112.

⁶² Âl-i İmrân 3/151.

⁶³ “*Bana, korku salmayla yardım edilmiştir.*” Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1993), 14/308.

⁶⁴ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/176.

zelil olmaktır. Onun hakikati ise aziz olmak ve güzelleşmektir.”⁶⁵şeklindeki düşüncesini serdettikten sonra bunu teyit eden şu beyitleri zikretmiştir:

وَإِذَا تَذَلَّلْتَ الرَّقَابُ تَقَرَّبًا ... مِنَّا إِلَيْكَ فَعَرُّهَا فِي ذَّلِّهَا

Eğildiği zaman boyunlar, yakınlaşmak için

Bizden sana, aziz olmaları alçalmalarındadır.

Aynı manayı ifade eden diğer bir şiirde de şöyle gelmiştir:

حِينَ أَسَلَمْتَنِي لِذَالٍ وَلَا مِ ... أَلْقَيْتَنِي فِي عَيْنٍ وَرَايِ

Beni teslim ettiğin zaman “zal” ve lam”a (zülle)

Attın beni “ayn” ve “za” nın (izzetin) içine⁶⁶

Yine Kuşeyrî, “فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ”⁶⁷ ayeti bağlamında iki ümmetin tövbe kelimesinden anladığı farka değinmiş ve onu nefsânî duyguları terk etmeyle izah etmeye çalışmıştır. Nitekim o, şöyle demiştir: “Zira İsrailoğullarının tövbesi, kendilerini fiziki bir şekilde öldürmek iken; İslam ümmetinin tövbesi ise manevî bir tarzda yani içindeki nefsi öldürmektir.” Allah’a yönelmenin ilk adımı, nefse karşı başkaldırmak olduğunu dile getirmiştir. İki toplumun tövbesi arasında mukayesede bulunarak bilinenin aksine bu ümmetin tövbesinin daha çetin olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “İnsanlar, İsrailoğullarının tövbesinin daha zor olduğunu sanmışlardır. Oysaki durum sandıkları gibi değildir. Çünkü onların tövbesi bir defalığına ölüm zorluğuna katlanmaktı. Bu ümmetin havâssı ise her an ölmektedirler.” bu düşüncesini desteklemek için şu beyti zikretmiştir:

لَيْسَ مِنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيِّتٍ ... إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتُ الْأَحْيَاءِ

Ölüp rahata kavuşan kimse ölü değildir

Ancak ölü yaşayanların ölüsüdür.⁶⁸

Kuşeyrî, muhabbet kavramını inşa ederken “muhabbetin şartı, mahubunda (sevgilinde) tükenmen için benliğinin bütünüyle yok olmasıdır.” görüşünü naklettikten sonra şu dizelerle bunu desteklemiştir:

وَمَا الْحُبُّ حَتَّىٰ تَنْزِفَ الْعَيْنُ بِالْبُكَ ... وَتَخْرَسَ حَتَّىٰ لَا تُجِيبَ الْمُنَادِيَا

Sevgi değildir; göz ağlamayla yaşı dökmedikçe

Seslenene cevap veremeyecek kadar dilsizleşmedikçe⁶⁹

⁶⁵Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/12.

⁶⁶Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/13.

⁶⁷“Gelin yaratıcımıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin).” Bakara 2/54.

⁶⁸Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/47.

O, zikir kavramını örerken de “Zikir, velayetin göstergesi, kavuşmanın izahı, iradenin gerçekleştirilmesi, doğru başlangıç yapıldığının alameti ve tertemiz bir sonun işaretidir. Bu itibarla zikrin ötesinde bir şey yoktur. Bütün güzel hasletler zikre dayanır ve zikirten kaynaklanır.”⁷⁰ demek suretiyle zikri işlevi bakımından tarif etmiş ve diğer yandan halleri birbirinden farklı olduğu için, zikredenleri birkaç kısma ayırmıştır. Kimisi zikir sebebiyle ya kabz ya bast ya da Allah’ın müşahedesinde yok olma gibi hallere girdiğini ve bunlara ilaveten kimisinin de yüce bir hale ulaştığını dile getirmiştir. Bu son zümre içinde yer alan kimse, zikrine değer vermez ve anlatılmasını çirkin bulur. Sanki o, bu durumu küçümsediğinden kendisi için dünya ve ahirette ne bir övgü, ne bir sonsuzluk, ne bir varlık, ne de bir güzelliğin olmasını ister. Bunu teyit etmek üzere şu beyitleri getirmiştir:

مَا إِنْ ذَكَرْتُكَ إِلَّا هُمْ يَلْعَنُونِي ... قَلْبِي وَرُوحِي وَسِرِّي عِنْدَ ذِكْرَاكَ

حَتَّى كَأَنَّ رَقِيبًا مِنْكَ يَهْتَفُ بِي ... إِيَّاكَ وَيَحْكُ وَالْتَدَاكَرَ إِيَّاكَ

Ne kadar andıysam seni, bir sıkıntı uzaklaştırır beni

Kalbim, ruhum, sırrım andığında Seni

Hatta sanki senin tarafından bir gözetici sesleniyor bana:

Sakin ha sakın hatırlama!⁷¹

Başka bir bağlamda ise “zikir, zâkirin (zikir edenin) mezkûrun (zikir edilenin) müşahedesinde istiğrâk halinde olmasıdır. Sonra da kendisine dair hatırlanacak hiçbir eser kalmayınca dek onun varlığında yok olmasıdır. O kadar yok olur ki onun için bir defasında biri vardı denilir.” şeklinde zikir kavramını tarif ettikten sonra şu gelen beyitlerle istişhâd etmiştir:

أَنَاسٌ حَدِيثٌ حَسَنٌ ... فَكُنْ حَدِيثًا حَسَنًا لِمَنْ وَعَى

Güzel bir sözden ibarettir insanlar

Sen de güzel bir söz ol anlayan için⁷²

Murakabe kavramını inşa ederken “Allah, her hallerinde kendilerinden haberdar olduğunu ve yapacakları çeşitli eylemlerini gördüğünü kendilerine bildirmek suretiyle onları korkutmuştur. Allah’ın onları gördüğünü bilmeleri, O’ndan utanmalarını gerektirir. İşte bu murakabe halidir. Kul, Mevlâ’sının kendisini gördüğünü bildiği takdirde O’ndan hayâ eder, nefsinin arzusuna uymayı terk eder ve Allah’ın kendisine yasakladığı alanın etrafında dolaşıp durmaz.” şeklinde dile getirdiği

⁶⁹Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/143.

⁷⁰Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/189.

⁷¹Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/189.

⁷²Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/77.

düşüncelerini birçok kavramı ele alırken yaptığı gibi şu beyitlerle takviye etmeye çalışmıştır:

كَأَنَّ رَقِيبًا مِنْكَ حَالٌ بِمُهْجَتِي ... إِذَا رُمْتُ تَسْهِيلاً عَلَيَّ تَصَعَّبًا

Sanki ruhumun içine yerleşmiş senden bir denetçi

Bir kolaylığa yeltendiğimde ise zorluk çıkıvermekte

Başka bir beyitte ise şöyle denilmiştir:

أَعَاتِبُ عَنْكَ النَّفْسَ فِي كُلِّ خَصَلَةٍ ... تُعَاتِبُنِي فِيهَا وَأَنْتَ مُقِيمٌ

Nefse itap ederim ben senin adına her hususta ki

İtap edersin o hususta bana sen mukim olarak⁷³

Kuşeyrî, mücahede kavramı kapsamında kulun bir an dahi nefisle mücahededen geri durmaması gerektiğini ifade etmiş ve bunu şu beyitle takviye etmiştir:

يَا رَبِّ إِنَّ جِهَادِي غَيْرُ مُنْقَطِعٍ ... فَكُلُّ أَرْضٍ لِي تُغْرَطْرُسُوسَ

Şüphesiz kesilmez cihadım ya Rab!

Zira benim için her yer Tarsus'un sınır boyudur.⁷⁴

Sabır kavramını ele alırken tefsirinde açıkladığı üzere Allah'a uzak olmaya sabretmek hariç, geri kalan Allah yolunda, Allah için, Allah ile ve Allah ile beraber olmaya sabır göstermek şeklindeki bütün kısımları övgüye layıktır. Bu düşüncesini şu beyitle izah etmiştir:

وَالصَّبْرُ يَحْسُنُ فِي الْمَوَاطِنِ كُلِّهَا ... إِلَّا عَلَيْكَ فَإِنَّهُ مَدْمُومٌ

Her yerde güzeldir sabır

Sana karşı olan hariç, zira o yerilmiştir.⁷⁵

1.3. Dilbilimsel Yöntemler Kullanması

1.3.1. Sarf (Morfoloji) ve Lügat

Kuşeyrî, tefsirinde tasavvufî kavramları inşa ederken dilbilimsel analizler ve filolojik tahlillerden yararlanmıştır. Sözelimi şükür kavramının inşasında morfoloji ve sözlük ilimlerinden istifade ederek şöyle demiştir: شَكَرَ (şükür etti) lafzı, “hayvan dişini gösterdi” ifadesinde kullanılan كَشَرَ (diş gösterdi) fiilinin maklub olmuş şeklidir.

⁷³Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/22.

⁷⁴Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/333.

⁷⁵Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/43.

Bu çerçevede جَدَّبَ ve جَبَّدَ fiillerinde olduğu gibi شَكَرَ ve كَشَرَ fiillerinde de harfler yer değiştirmiştir.⁷⁶ Başka bir bağlamda ise bu lafzın mübalağalı ism-i fâili (etken ortacı) formuna değinerek onu daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır: “شَكُورٌ” şekûr lafzı ise çok şükreden kimse demektir. Şükürde asıl olan artıştır. “شَكِيرَةٌ” şekîre lafzı da ağaçların altında onlardan yeşeren filize denilir. Şekûr hayvan ise kendisine verilen yemle beklenenin üzerinde semiren hayvana denir. Şekûr kimse de nimete karşı emsallerinden daha fazla şükreden kişidir. İnsanlar, bolluk karşılığında Allah’a şükrederlerken şekûr kimse musibet içindeyken de O’na şükreder.⁷⁷

Sıdk kavramını ele alırken (صِدِّيقُونَ) siddîkûn (sözü özü doğru kimseler) lafzı, (صِدْقٌ)masterından türemiş mübalağa sıygasıdır diyerek onu sarf açısından incelemiştir. Siddîk ise içi dışı bir olan kimsedir. Bu konuda yapılan bir yoruma göre de “Siddîk”, emri en zor anlamıyla kabul eden, ruhsatlara yeltenmeyen ve tevellere meyletmeyen kimsedir.⁷⁸

Kuşeyrî, istikamet kavramını işlerken, “استقامة” lafzında bulunan “س” harfi, talep ifade eden “sin’dir”. “استقام” fiilinin ism-i fâili (etken ortacı) olan “مستقيم” lafzı da hak üzere kılması ve doğrulukta onu sabit kılması için Allah’a yakarıшта bulunan kimsedir.” Şeklinde bir görüş nakletmiştir.⁷⁹ Aktardığı başka bir yoruma göre ise “استقامة” lafzında bulunan “elif”, “sin” ve “te” harfleri, istek ve arzu içindir. Buna göre “(Ey Muhammed!) emrolunduğun gibi dosdoğru ol.”⁸⁰ ayetinin anlamı şöyle olur: Seni istikamet üzere kılmamı benden iste.⁸¹ Diğer bir ifadeyle kendin için hak üzere kalmayı Allah’tan iste. Bununla beraber “إستقم” “dosdoğru ol” emir kipi, emredilene bağlı kal, anlamında da olabilir.⁸² Görüldüğü üzere kavramı inşa ederken istif’âl babında gelen fiilin asli harflerine ilaveten gelen “elif”, “sin” ve “te” harflerinin fiile kattığı anlamlar üzerinde durmuştur.

“Fakr” kavramını inşa ederken bu lafzın sözlük anlamını sıfatı müşebbehe formu üzerinden şöyle demiştir: “Fakir, bel kemiği kırılmış kimsedir.”⁸³

Yine onun “veli” kavramının anlamını, sarf ilmi ışığında inşa etmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim ona göre “veli” sözcüğü, “فَعِيلٌ” fe’îl vezninde gelmiş olup mübalağalı ism-i fâil yapısındadır. Buna göre veli, araya hiçbir isyan girmeksizin, Allah’ın buyruklarını yerine getirmeyi sürdüren kimsedir. Ayrıca fe’îl vezninin ism-i mef’ûl anlamında olması da caizdir. Nitekim bu vezinde gelen “جَرِيحٌ”cerîh lafzı,

⁷⁶Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 1/18.

⁷⁷ Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 3/51.

⁷⁸Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 3/290.

⁷⁹Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 2/60.

⁸⁰Şûrâ 42/15.

⁸¹ Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 3/162.

⁸² Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 2/60; 3/196.

⁸³ Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, 1/429.

“مَجْرُوح” yaralı anlamında ve “قَتِيل” katil lafzı da “مَقْتُول” öldürülen anlamına gelmektedir. Bu takdirde velî, Allah’ın ihsan ve lütuflarının kesintisiz bir şekilde üzerine indirildiği ve bütün hallerinde sıkıntılardan korunmuş olan kimse anlamında olur. Sıkıntılarının en şiddetlisi, günah işlemektir. Bu nedenle Allah, onu her vakit günahlardan korur. Ayrıca peygamber ma’sûm (ismet sıfatına sahip), veli ise mahfuzdur (korunmuştur). Ma’sûm ve mahfuz arasındaki fark, ma’sûm kimse asla günah işlemez. Mahfuz kimseden ise küçük günahlar meydana gelebilir. Nadiren bazı yanlışlıkları da olabilir. Fakat bunda ısrar etmez. Zira “ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ” “Sonra çok geçmeden tövbe ederler”⁸⁴ ayeti buna işaret etmektedir.⁸⁵

Bu ve benzeri örnekler,⁸⁶ Kuşeyrî’nin tasavvufî kavramları inşa ederken lügat ve sarf ilimlerinden yararlandığını ve onun bu ilimlere olan vukufunu ortaya koymaktadır.

1.3.2. Nahiv (Sentaks)

Kuşeyrî, ayetlerde geçen tasavvufî kavramları ele alırken yer yer nahiv ilmiyle ilgili analizlerde bulunmuştur. Örneklendirmek gerekirse o, “Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”⁸⁷ ayeti kapsamında “Allah, bir insanı “عَبْدُهُ” (kulu) diye adlandırdığı zaman onu havâstan kılmış olur. “عَبْدِي” (kulum) dediği zaman ise havâssın hâssı kılmış olur.”⁸⁸ Görüldüğü üzere kul manasına gelen “abd” sözcüğü üçüncü tekil şahsa muzaf olduğu zaman o kulun havâss zümresine, birinci tekil şahsı gösteren zamire muzaf olarak geldiğinde ise kulun daha özel yani havâssın da hassı olduğunu ifade ettiğini ifade ederek kulun değerini nahiv ilmi üzerinden anlatmaya çalışmıştır.

“إِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا”⁸⁹ ayetinde geçen “شُكْرًا” kelimesinin mefulün leh olmasını tercih etmiştir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: “Ey Davûd ailesi şükretmek için çalışınız!” ravisini zikretmeksizin aktardığı bir görüşe göre ise mefulün bih olduğunu beyan etmiştir. Bu takdirde ise ayetin anlamı “Ey Davûd ailesi şükredin!” olur.⁹⁰

Kuşeyrî, muhabbet kavramını örerken de Nahiv ilminin verilerinden istifade etmiştir. Nitekim onun aktardığı bir yoruma göre muhabbet, affetme ve bağışlamayı gerektirir. Zira Allah, ilk önce “يُحِبُّبِكُمْ اللَّهُ” “Allah da sizi sevsin” daha sonra “وَيَغْفِرْ لَكُمْ” “ve günahlarınızı bağışlasın.”⁹¹ diye buyurmuştur. Bu iki cümle arasında gelen

⁸⁴ Nisâ 4/17.

⁸⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/22.

⁸⁶ Örnek için bkz. Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/143.

⁸⁷ Kehf 18/65.

⁸⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/227.

⁸⁹ “Ey Davûd ailesi şükredin!” Sebe 34/13.

⁹⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/51.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/31.

“vav” atıf harfi muhabbetin bağışlamadan önce olduğunu ifade etmek için tertibi (sıralamayı) gerektiriyor. İlk önce Allah, kulları ve kullar da Allah’ı sever ve daha sonra Allah onları bağışlar ve onlar da affedilmeyi talep ederler. Bu nedenle sevgi bağışlamayı gerektirir.⁹² demek suretiyle matuf ve matufun aleyhin hükümde ortak özellik taşıdığını anlatmak için kullanılan “و” atıf harfine “ف” atıf harfinin ifade ettiği tertibi yüklemesiyle muhabbetin bağışlamadan önce olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Bahsi geçen nahiv kurallarına ilaveten kavramları inşa etmede tefsirinde farklı bağlamlarda bu kurallardan faydalanmıştır.⁹³

1.3.3. Belâgat

Kuşeyrî, tasavvufî kavramları inşa ederken belâgat ilminin her üç kısmından yararlanmasının⁹⁴ yanı sıra özellikle o, başat bir şekilde teşbih üslubuna yer vermiş ve bilhassa bu kavramlar ile doğa olayları arasında bir benzerlik kurmuştur. Sözelimi o, kullarda meydana gelen kabz ve bast hallerini “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.”⁹⁵ ayeti bağlamında kabz ve bast kavramlarını dünyadaki tabiat olaylarına benzeterek düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Nasıl ki Allah, görünürde geceyi gündüze ve gündüzü de geceye dolar. Aynı şekilde kabzı basta, bastı da kabza dolar. Bunda kalplerin gecesine ve gündüzüne de bir işaret bulunmaktadır. Kullardan öylesi vardır ki bütün halleri kabz halidir. Bazılarının ise bütün halleri bast halidir. Kullardan öylesi de vardır ki bazen kabz ve bazen de bast halinde olur. Tıpkı dünyanın bazı bölgelerinde gecesiz gündüz, bazı bölgelerinde ise gündüzsüz gece olduğu gibi bazı bölgelerinde gece gündüze ve gündüz de geceye dolanır.”⁹⁶

Yine o, “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler.”⁹⁷ ayeti bağlamında benzer ifadeler serdetmesine ilaveten bast halinin artıp eksildiğine de şöyle temas etmiştir: “Tıpkı Allah, zahirde geceyi gündüze, gündüzü de geceye doladığı gibi kabzın gecesini de bastın gündüzüne dolamaktadır. Oysa bast, artıp eksilmektedir.”⁹⁸ Görüldüğü üzere kabz ve bast hallerini ve bunların azalıp çoğalmasını gece ve gündüz gibi tabiat olaylarına teşbih ederek inşa etmeye çalışmıştır.

⁹²Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/143.

⁹³ Örnek için bkz. Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/150.

⁹⁴ Kavramları inşa ederken “Kasr” üslubunu kullandığına dair bkz. Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/67.

⁹⁵A'râf 7/54.

⁹⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/337.

⁹⁷Enbiyâ 21/33.

⁹⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/291.

O, mürit kavramıyla ilgili olarak müridin adabına dair görüşlerini bina ederken “bir çocuğun duracağı yer ebeveynin kapısı olduğu gibi müridin duracağı yer de şeyhinin kapısıdır.”⁹⁹ ifadelerini zikrederek müridi anne ve babasının kapısında bekleyen bir çocuğa teşbih etmiştir.

Müritler, ancak hallerden ümit kestikten sonra Allah, halleri onlara açar şeklinde dile getirdiği görüşünü “O, insanlar umutlarını kestikten sonra yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır.”¹⁰⁰ ayeti çerçevesinde yağmurun durumuna teşbih ederek şöyle açıklamıştır: “Nasıl ki Allah, yağmuru ümitsizlikten sonra yağdırıyorsa, aynı şekilde halleri de onlardan ümit kestikten ve onlar hakkında iflasa rızâ gösterdikten sonra açar.”¹⁰¹

Velî kavramını bina ederken de teşbih üslubunu kullanmayı tercih etmiştir. Nitekim o, “Yahut yeryüzünü karar kılar yeri yapan, içinde nehirler akıtan, onun için oturaklı dağlar yapan ve iki denizin arasına bir engel koyan mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var? Hayır onların çoğu bilmiyor!”¹⁰² ayetinin tefsirini yaparken velileri, yeryüzündeki dağlara benzetmiştir. Onun bu konuda iktibas ettiği bir yoruma göre yeryüzünün oturaklı dağları abdâl¹⁰³, veli ve evtâdlardır.¹⁰⁴ Allah, bunların yüzü suyu hürmetine yeryüzünün düzenini korur ve bereketleriyle yeryüzü ehlinde belayı savar.¹⁰⁵ Aynı şekilde o, “Onları sarsmasın diye yere de sabit dağlar yerleştirdik ve (varacakları yere) yol bulabilsinler diye ondan geçitler yollar meydana getirdik.”¹⁰⁶ ayetini de aynı minvalde tefsir etmiştir. Ona göre veliler, yeryüzündeki sabit dağlardır. Nasıl ki sabit dağlar olmasaydı, yeryüzünü tutan kazıklar olmayacaktı, aynı şekilde bu dünyanın kazıkları olan şeyhler (veliler) de olmasaydı, halkın başına sıkıntı gelecekti.¹⁰⁷ Yine ona göre “Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler ve yollar meydana getirdi.”¹⁰⁸ ayetinde geçen “رَوَاسِي” kelimesinin zahir anlamı “dağlar” demektir. İşârî yoruma göre ise halkın imdadına yetişen veliler demektir. Bunların içinde abdâl, evtâd ve kutup¹⁰⁹ olanlar vardır.¹¹⁰

⁹⁹Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/36.

¹⁰⁰Şûrâ 42/28.

¹⁰¹Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/98.

¹⁰²Neml 27/61.

¹⁰³Abdâl: Veliler arasında, insanların işlerinde tasarruf için manevî olarak müsaade verilmiş kişilerdir. (Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitapevi Yayınları, 2009), 11.)

¹⁰⁴Evtâd: Arapça direkler demektir. Hiyerarşik veliler silsilesi içerisinde yer alan bir zümre; tekili veted'dir. Dört veliden oluşan evtâd'ın her biri, merkezinde buldukları dört yönden birine nezâret ettikleri için bu ismi alırlar. (Bkz. Cebecioğlu, a.g.e, s. 201.)

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/423.

¹⁰⁶Enbiyâ 21/31.

¹⁰⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/291.

¹⁰⁸Nahl 16/15.

Kısaca Kuşeyrî'ye göre dağlar, şekilsel olarak yeryüzünün dayanaklarıdır. Veliler ise hakikatte yeryüzünün dayanakları ve sabit dağlarıdır.¹¹¹

Aynı şekilde Kuşeyrî, “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹¹² ayeti bağlamında temkin ehlini bulutların geçişi gibi hareket eden buna rağmen hareketsiz gibi duran sabit dağlara benzeterek şöyle demiştir. “Bugün birçok temkin ehli vardır. Onlar nefisleriyle sakindirler, sırlarıyla ise melekût âleminde yolculuk ederler. İşte ayette işaret edilenler bunlardır. Nitekim “العَارِفُ كَائِنٌ بَائِنٌ” yani “Ârif, zahiriyle insanlarla birlikte, sırlarıyla ise bütün halktan ayırdır.”¹¹³

Yine Kuşeyrî, “O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) onun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.”¹¹⁴ ayeti bağlamında meşguliyet, hüzn ve eğlenceyi doğadaki denizlere benzetmiş ve tevekkül, rıza ve zikiri de bunlardan kurtulmak için gereken gemilere teşbih etmiştir. Nitekim o bu hususu şöyle izah etmiştir: “Allah, çeşitli denizler yaratmıştır. Bu çerçevede kimileri meşguliyet denizlerinde gark olmuş, kimileri hüzn denizlerine düşmüş ve bazıları da eğlence denizlerine batmıştır. Meşguliyet denizinden zarar görmemek tevekkül gemisine; hüzn denizinden kurtuluş rızâ gemisine, eğlence denizden kurtulmak ise zikir gemisine binmekle olur.”¹¹⁵

1.4. Nazar ve İstidlâli Kullanması

Kuşeyrî'nin, *Letâifü'l-işârât* adlı tefsirinde tasavvufî kavramları inşa etmede takip ettiği yöntemlerden biri de kuşkusuz aklî çıkarsamalardır. Örneğin ibadet bağlamında ele aldığı “abd” kavramını şu şekilde beyan etmiştir: “Onlar, ‘Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?’¹¹⁶ sözünü söyleyince Allah, Hz. İsa’yı konuşturdu ve bunun sonucunda kendisi: “إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ”¹¹⁷ dedi. Böylece Hz. İsa'nın daha önce benzeri söylenmemiş sözüyle Hz. Meryem'in suçsuz ve temiz olduğu ortaya çıkmış oldu. Burada şunu da belirtmek isteriz ki Hz. İsa'nın ağzından: “Şüphesiz

¹⁰⁹ Kutup: Arapça kutb, değirmen taşının miline denir. Büyük değirmen taşı, milin (kutbun) etrafında döndüğü gibi, kâinat denen bu kozmos da idare bakımından kutbun etrafında döner. Bu yönüyle kutup, manevî derecesi büyük, velî bir kuldur ve âlemin ruhu olarak değerlendirilir (Bkz. Cebecioğlu, a.g.e, s. 385.)

¹¹⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/151.

¹¹¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 3/145.

¹¹² Neml 27/88.

¹¹³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/428.

¹¹⁴ Nahl 16/14.

¹¹⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/151.

¹¹⁶ Meryem 19/29.

¹¹⁷ “Şüphesiz ben Allah'ın kuluym” Meryem 19/30.

ben Allah'ın kuluyum” sözünün çıkması, Hristiyanlara şöyle denilmesi amacına yöneliktir: “Hz. İsa'nın, kendi söylediği gibi Allah'ın kulu olduğu doğruysa sizin Allah için üçüncüsüdür şeklindeki sözünüz geçersiz olur. Eğer yalan söylüyorsa o zaman da yalan konuşan biri, Allah'ın oğlu olamaz, olsa olsa ancak kul olur. Bu takdirde de o ne hevâsının kulu ne de mâsivâyaya esir olmuş olur. Bu itibarla her kim Allah'tan başkasının kulluğundan kurtulursa işte o kimse gerçekten Allah'a kul olmuş olur.”¹¹⁸ Kuşeyrî'nin bu ifadelerinden mülâhaza edildiği üzere o, Hz. İsa'nın: “إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ”¹¹⁹ sözünü tefsir ederken Hristiyanların o için üçüncüsüdür şeklindeki iddialarını akıl yürüterek çürütmüş ve Allah ile kul arasındaki çizgiyi netleştirmiştir.

Kuşeyrî, velilerin hem dünyada korkudan emin hem de ahirette üzüntüden hâli olmalarını ise “لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ”¹²⁰ ayeti bağlamında şöyle ifade etmiştir: “Onlara dünyada korku yoktur, ahirette de üzülmezler, şeklinde dile getirilen yorum güzeldir. Ancak şu yorum daha münasıptir: Veliler içinde havas olanlara hali hazırda hiçbir korku yoktur. Çünkü gerçek korku, gelecekte bir sıkıntının meydana gelmesi beklentisi içinde olmak veya sevilen bir şeyin yok olmasını beklemektir. Oysa bu veliler, vaktin hükmüne bağlı olup geleceğe dönük bir beklenti içinde değiller. Üzüntü ise bunların hali hazırda üzüntüye kapılmalarıdır. Oysa bunlar, olup biten her şeye rızâ göstermenin huzuru içindedirler ve bu sebeple kendileri için vaktin üzüntüsü söz konusu olamaz. Bu itibarla velînin ne hali hazırda üzerinde bir korku vardır ne de kendisi için herhangi bir şekilde üzüntü söz konusudur. Öyleyse velî vaktin hükmüne bağlıdır.”¹²¹ Dikkat edilirse korkuyu meydana getiren şeyin gelecekte bir sıkıntının meydana gelmesi beklentisi içinde olma veya sevilen bir şeyin yok olması iledir. Oysaki veliler içinde havâss olanlar vaktin hükmüne bağlı olup geleceğe dönük bir beklenti içinde olmamaları korkuyu ortadan kaldırmaktadır. Zira onlar her şeye rızâ göstermeleri sebebiyle bu korku durumu onlarda mevcut değildir. Dolayısıyla korkuyu meydana getiren sebep yok olunca bunun doğal sonucu olarak kendisi de yok olur. Böylece akfî bir çıkarsama ile velilere dünyada korku yoktur neticesine ulaşmıştır.

1.5. Sûfilerin Görüşlerine Başvurması

Tasavvufî kavramları inşa ederken kendisinin özgün düşüncelerine ilaveten yer yer sûfilerin görüşlerini de nakletmiştir. Bununla beraber naklettiği görüşün kime ait olduğunu aktarırken, sened zincirini zikretmemiştir. Bu durumun tek istisnası hocası Ebû Ali ed-Dakkâk'tır (ö. 405/1014). Nitekim o, “إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ”¹²² ayeti bağlamında üstat Ebû Ali ed-Dakkâk'ın adını zikrederek şöyle dediğini nakletmiştir: “Hz. Yusuf:

¹¹⁸Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/240.

¹¹⁹“Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum” Meryem 19/30.

¹²⁰“Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir de.”Yûnus 10/62.

¹²¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/22.

¹²²“Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse...” Yusuf 12/90.

‘Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse’ demekle ecri yerine getirdiği sabra karşılık olarak hak ettiğini ifade edince, Allah ona tevhit diliyle cevap vermek için kardeşlerini konuştu. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: “Allah’a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı.”¹²³ dediler. Yani: Ey Yusuf! Ecir kazanman ne senin sabrınla ne de senin takvan iledir. O, ancak Allah’ın seni bize üstün kılması sebebiyledir. İşte bununla sen bizim önümüze geçtin, yoksa hamdın ve takvanla değil. Bunun üzerine Hz. Yusuf, hakka boyun eğmek suretiyle: “Bugün size kınama yok.”¹²⁴ diyerek onlara sitem etmedi. Çünkü kardeşlerinin uyarısı üzerine takvayı kendi nefisinden bilmeyince tevhitte söz etti ve takdirin tecellisinden haber verdi.”¹²⁵

Başta da ifade edildiği üzere Kuşeyrî, tefsirinde hakikat ehlinde yaptığı alıntılarda sened zincirini kullanmadan sadece “bu konuda şöyle de denilmiştir” şeklinde aktarımlarda bulunmuştur. Sözelimi Kuşeyrî, “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”¹²⁶ ayetinin tefsirini yaparken “Allah’a yakınlık makamında oturup vuslat adabını talep edinceye dek hizmeti kabullenerek ubûdiyette O’na karşı saygılı ol.” şeklinde beyan ettiği şahsi düşüncesinin akabinde bu konuda şu yorumları da zikretmiştir:

- Yükselinceye, daha doğrusu hürriyet sıfatlarıyla yetininceye kadar ubûdiyet şartlarına bağlı kal.

- “Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”¹²⁷ ayeti hakkında şöyle denilmiştir: En şerefli meziyetin ubûdiyetin hakkını yerine getirmendir.¹²⁸

O, “وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى”¹²⁹ ayetinin tefsirinde takva kavramını kendi görüşü doğrultusunda “iyilik, emredildiğin şeyi yapman, takva ise menedildiğin şeyi terk etmendir.” şeklinde serdettikten sonra isim zikretmeksizin birkaç hakikat ehlinin, takvanın hevâyî terk etmek olduğuna dair şu yorumlarını aktarmıştır:

- İyilik, Allah’ın hakkını tercih etmek, takva ise arzunu terk etmendir.

- İyilik, dine uymak, takva ise nefse muhalefet etmektir.

- İyilikte yarışmak, müminlere güzel nasihat ve telkinlerde bulunmakla, takva üzerine yardımlaşmak ise duruma uygun güzel vaaz, etkili uyarı ve ilmin gerektirdiği şekilde tamamen alıkoymak suretiyle hata yapanların elinden tutmaktır.¹³⁰

¹²³ Yusuf 12/91.

¹²⁴ Yusuf 12/92.

¹²⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/91.

¹²⁶ Hicr 15/ 99.

¹²⁷ Hicr 15/ 99.

¹²⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/147.

¹²⁹ “İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın.” Mâide 5/2.

¹³⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/247.

“وَأَدْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا”¹³¹ ayette geçen “siddîk” kelimesi, dürüstlüğüne şaibe bulaşmayan çok dürüst kimse demektir şeklindeki şahsi görüşünü beyan ettikten sonra bazı sûflilerin bu konu hakkındaki yorumlarını da şöyle aktarmıştır:

- O, sözlerinde, davranışlarında ve hallerinde doğru olan kimse demektir.
- Siddîk, içi dışıyla çelişmeyen kimsedir.
- O, var ve yok edenin sadece Allah olduğunu gören kimsedir.
- O, yükümlü kılındığı şeyleri, bütün olarak ve ayrıntılarıyla kabul eden kimsedir.
- O, bütün hallerde doğruluk sınırı üzerinde Allah ile beraber duran kimsedir.¹³²

1.6. İsrâiliyyâtta Alıntılarda Bulunması

Kuşeyrî'nin, tasavvufî kavramları inşa ederken izlediği yollardan biri de Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından nakledilen efsane, olay, kıssa veya bilgilere - az olsa da - başvurmasıdır. Sözelimi o, “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.*”¹³³ ayetiyle ilgili olarak “*Ey Allah'ın peygamberlerine iman eden kimseler! Ey kitap ehlinde iman edenler! Müslüman olmuş doğru kimselerle beraber olun. Ey şu anda iman etmiş olanlar! Son durumlarınızda doğrularla beraber olun. Yani imanınızı devam ettirin. Dünyada doğruluğu devam ettirin ki yarın cennette doğrularla beraber olasınız.*” şeklinde gelen şahsî yorumunu yaptıktan sonra bir sûfiden nakletmek suretiyle isrâiliyyâtta sayılan şu bilgiyi aktarmıştır: “*Doğruluk son durumdur. Bu da gizlilik ve açıklık hallerinin eşitlendiği kıymetli bir durumdur. Nitekim Zebûr'da şu ifade yer almıştır: “Beni sevdiğini iddia edip gece olduğunda beni göz ardı ederek uyuyan kimse, yalan söylemiştir.”*”¹³⁴

Yine o, “*Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler” dedi.*”¹³⁵ ayetini zühd kavramıyla irtibatlandırarak, Hz. Süleyman ve karınca arasında geçen fabl türü bir kıssa ile tefsir etmiştir: “*Rivayet olunduğuna göre karınca, Hz. Süleyman'a şöyle demiştir: “Ben, kavmimi dünyadan yüz çevirmeye teşvik ediyorum. onlar, sizi bu saltanat içinde gördüklerinde, dünyaya arzu duymalarından korktum.*”

¹³¹ “*Kitapta İbrahim'i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi.*” Meryem 19/41.

¹³² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/242. Benzer örnekler için bkz.a.g.e, 1/452; 1/179; 1/191-192; 2/33-34; 2/158; 2/365; 2/459; 3/89; 3/115; 3/350-351; 3/334; 3/335; 3/421;

¹³³ Tevbe 9/119.

¹³⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 5/452.

¹³⁵ Neml 27/18.

Bundan dolayı, yuvalarına girmelerini emrettim ki zühtleri konusunda kafaları karışmasın.”¹³⁶

1.7. Kavramların Bâtinî Fıkına Dair Yorumlarda Bulunması

Kuşeyrî, ibadetlere dair bazı kavramları inşa ederken onların batını fıkına dair birtakım yorumlarda bulunma yoluna gitmiştir. Nitekim o, “وَأَتُوا الزَّكَاةَ”¹³⁷ ayetini tefsir ederken “İçlerinde zengin olanlar mallarının zekâtını tam olarak verirler. Fakir olanlar ise hâllerinin zekâtını verirler. Mallarının zekâtı, her iki yüzde beşi fakirlerin, geri kalanı da onların olacak şekildedir. Hâllerin zekâtı ise iki yüz nefesten yüz doksan dokuz buçuğu Allah için geri kalan yarım nefes ise senin için olması şeklindedir. Bu yarım nefesin senin için olması da aslında sağlıklı değildir.” demek suretiyle ibadetlerin her iki fıkını zekât ibadeti bağlamında açıklamaya çalışmıştır.¹³⁸

“وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا”¹³⁹ ayetinin tefsirini yaparken de bu konuya temas etmiştir. Ona göre zenginler, mallarını Allah yolunda infak ederler. Fakirler ise canlarını ve ruhlarını Allah’ı talep etme uğrunda sarf ederler. Zenginler, iki yüz dirhemden beş dirhem zekât olarak verirler. Fakirler ise Allah’ın emrinden dolayı her nefeslerini ve her zerrelerini verirler.¹⁴⁰

“وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا”¹⁴¹ ayetini ise fakirlik ve zenginlik bağlamında ele almıştır. Ona göre “zenginin şartı, Kâbe’ye gitmekten malı namına hiçbir şeyi esirgememesidir. Fakirin şartı ise Allah’ın evine ulaşma hakkında ruhundan bir nefesi bile esirgememesidir.”¹⁴²

Kuşeyrî, Maide Suresi 5/6. ayeti¹⁴³ bağlamında ise hakikî bir mürşidin bulunmaması durumunda müridin takip etmesi gereken yolu şu şekilde açıklamıştır: Nasıl ki temizlik yapan kimsenin su bulamadığı takdirde teyemmüm yapması farz oluyor sa aynı şekilde mürit de üzerine himmetinin feyzini akıtacak, onu işaretinin bereketiyle yıkayacak ve hâlini artırma yarışında ona yardım edecek kimseyi bulamadığı takdirde, mümkün olduğu kadarıyla onların yolunu takip etmekle meşgul olması gerekir. Ayrıca geçmiş yaşantılarına dair buldukları ile kendisine ulaşan hikâyeleriyle huzur bulmaya çalışır. Nasıl ki teyemmüm, abdestte yıkanan uzuvların

¹³⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/414.

¹³⁷“Zekâtı verirler.” Hac 22 /41.

¹³⁸Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/324.

¹³⁹ “... ve Allah'a güzel bir borç verirsiniz...” Mâide 5/12.

¹⁴⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/255.

¹⁴¹ “Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” Âl-i İmrân 3/97.

¹⁴² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/162.

¹⁴³ “Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin).” Mâide 5/6.

tümüyle değil, bir kısmıyla farz kılınmış ise aynı şekilde bahsi geçen kimsenin durumunda olanın manevi temizliği için gerekli olan yükümlülükleri de daha hafif olur. Çünkü o, fetret vakti ve güçsüzlük zamanı içindedir.¹⁴⁴

“*وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ*”¹⁴⁵ ayeti bağlamında Kuşeyrî şunları beyan etmiştir: Fıkıh ilmine göre her kim Allah yolunda cihat ederse, izahı fıkıh meseleleri içerisinde yer aldığına göre onun için zekâta bir pay vacip olur. Tasavvufta da her kim, Allah yolunda yürürse o kimsenin yükümlülükleri olur. Bu çerçevede ilkin malını, daha sonra sırasıyla makamını, nefsin ve ruhunu feda eder. İşte bu tasavvuftaki ilk adımdır.¹⁴⁶

O, “*Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.*”¹⁴⁷ ayeti, onlara güzel muaşeret ve sohbetin adabını öğretmektedir. Buna göre eğer kim sana bir lütufta bulunursa bu senin boynunda bir borç olur. Öyleyse ya ona onun yaptığından fazlasını ya da yaptığı iyilik kadar bir iyilik yaparsın.¹⁴⁸ diyerek sohbetin adabına dair uyulması gereken bir kuralı ortaya koymuştur.¹⁴⁹

1.8. Usûl-ı Fıkıhın Verilerini Kullanması

Kuşeyrî'nin, tasavvufî kavramları inşa etmede izlediği diğer bir yöntem de bazı usulcülerin mefhum-i muhalefet (karşıt kavram kanıtı) adını verdiği bir delâlet türünü özellikle kullanmasıdır.¹⁵⁰ Ona göre veliler, ahirette üzüntü çekmeyecekler ve azap görmeyeceklerdir. Nitekim “*Onlar Mescid-i Haram’dan (mü’minleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin? Oranın bakımına ehil olanlar ancak Allah’a karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat onların çoğu bilmez.*”¹⁵¹ ayetinde Allah’ın velilerine azap etmeyeceğine dair bir delil bulunmaktadır. Zira Allah şöyle buyurmuştur: “*وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ*” “*Onlar, Allah’ın velileri olmadıkları halde*”¹⁵² Allah, velisi olmayanlara azap vereceğine göre, velisi zümresi içinde yer alanlara azap vermeyeceğini gösterir. Müminlerin tümü Allah’ın velisidir. Çünkü Allah, “*اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا*” “*Allah iman edenlerin dostudur.*”¹⁵³ diye

¹⁴⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/252.

¹⁴⁵ “*Allah yolunda cihad edenler*”Tevbe 9/60.

¹⁴⁶ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/431.

¹⁴⁷ Nisâ 4/86.

¹⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1/218.

¹⁴⁹Zâhir ve bâtın fıkıhına dair benzer örnekler için bkz. *Letâifü'l-işârât*, 1/226; 1/445; 1/428-429-430; 2/158; 2/176; 2/211; 2/310;

¹⁵⁰ Kuşeyrî'nin bu örneklerinden fıkıh usulündeki bir şeyin delil olma değeri hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılıyor. Delil değeri için bkz. Yusuf Bulutlu, Muhammed Yuosef Ebu Eid, “Bir Şeyin Delil Değeri Kazanmasının (Hüccetin) Kaynağı ve Usûl-i Fıkıhtaki İhtilafa Etkileri “İcmâ Örneği”
“*منشأ الحجية وأثره في الاختلاف الأصولي الإجماع أنموذجاً*”. Kilitbahir / 21 (September 2022): 1-16.

¹⁵¹Enfâl 8/34.

¹⁵²Enfâl 8/34.

¹⁵³ Bakara 2/257.

buyurmuştur. Mümin, her ne kadar suçu oranında bir müddet azap görse de o, ebediyen cehennemde kalmaz. Öyleyse onların çektiği azap sonsuz kurtuluşla kıyas edildiğinde hiçbir değer ifade etmez.”¹⁵⁴ Dikkat edilirse “*Onlar, Allah’ın velileri olmadıkları halde*”¹⁵⁵kaydını ileri sürerek mefhum-i muhalefet yoluyla veli zümresi içinde yer alanlara azap vermeyeceğini ispatlamaya çalışmıştır.

1.9. Kavramlar Arasında İlişki Kurması

Kuşeyrî’nin, *Letâifü’l-işârât*’ta tasavvufî kavramları inşa ederken başvurduğu metotlardan biri de kavramlar arasında ilişki kurmasıdır. Sözelimi o, müşahede ve murakabe kavramları arasında kopmaz bir ilişkinin varlığını savunmuştur. Nitekim “*O Allah’ın, her şeyi gördüğünü bilmiyor mu?*”¹⁵⁶ ayeti bağlamında “Her şeyi görme sıfatına sahip olan zat, neye müstahak olur? Bu arada insanı Allah’ın her şeyi görmesiyle korkutmak, murakabeye dikkat çekmek anlamındadır. Her kim murakabe haline ulaşmazsa müşahede haline yükselmez.”¹⁵⁷ diyerek insanın daima murakabe halinde olması gerektiğini ve bu murakabe haline ulaşmadan müşahede haline ulaşamayacağını beyan etmiş ve böylece müşahedeye giden yolun murakabeden geçtiğini dile getirmiştir.

Kavramlar arasında ilişki kurmasına diğer bir örnek göstermek gerekirse sabır ile tevekkül arasında kurduğu sıkı ilişki gösterilebilir. Nitekim o, “sabır, ilahî takdire uygun bir duruş sergilemek; tevekkül ise güzel bir beklenti içindeyken Allah ile korunmaktır.”¹⁵⁸ şeklinde görüşünü ifade ederek her iki kavram arasındaki ilişkiyi göstermiştir.

SONUÇ

Yapılan inceleme ve araştırma sonucunda Kuşeyrî’nin *Letâifü’l-işârât*’ta tasavvufî kavramları inşa ederken birçok veriyi ustaca kullandığı görülmüştür. Bu bağlamda onun, ayet ve hadis başta olmak üzere Arap şiirini, dilbilimsel analizleri, sûfîlerin konu hakkındaki görüşlerini, akla dayalı çıkarsamaları, kavramların bîatın fikhini, mefhum-i muhalif gibi bazı usûl verilerini, isâiliyyâttan gelen birtakım kıssa ve malumatı kullanmanın yanı sıra tasavvufî kavramlar arasında ilişkiler kurmak suretiyle metodolojisini inşa etmeye çalıştığı müşahede edilmiştir.

Bu çalışmanın neticesinde şunu da belirtmek isteriz ki Kuşeyrî’nin bu usulünün güncel tasavvufî çalışmalarda, düşüncelerin temellendirilmesi amacıyla kullanılmasının mümkün olduğu ve alana fayda sağlayacağı söylenebilir.

¹⁵⁴ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 1/392-393.

¹⁵⁵ Enfâl 8/34.

¹⁵⁶ Alak 96/14.

¹⁵⁷ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 3/437. Ayrıca murakabe – takva ilişkisi için bkz. a.g.e. 3/307

¹⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, 2/158.

KAYNAKÇA / REFERENCE

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekir el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2. Basım, 2004.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1. Basım, 2003.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdulali Abdulhamid Hamid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 6 Cilt. Beyrut: Daru İbn-i Kesîr, 1987.
- Bulutlu, Yusuf - Ebu Eid, Muhammed Yuosef. "Bir Şeyin Delil Değeri Kazanmasının (Hüccetin) Kaynağı ve Usûl-i Fıkıhtaki İhtilafa Etkileri "İcmâ Örneği" " منشأ الحجية وأثره في الاختلاف الأصولي الإجماع " كليلتباير / 21 (September 2022): 1-16.
- Büstî, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1993.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitapevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsned*. 13 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-me'mûn lî't-türâs, 1984.
- Hanbel, Ahmed b. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Müessesetü'r-risâle, 1999.
- İbn Hallikân, Ebû'l Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebibekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru sâdir, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût – Adil mürşid. 5 Cilt. Dâru'r-risâletü'l-alemiyye, 2009.
- İbnü Ebî Şeybe, Ebû Bekr. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409.
- İbnü Ebî Şeybe, Ebû Bekr. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Dârü'l-vatan, 1997.
- İbnü'l Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Lübâb fi't-tehzi'bi'l-ensâb*. Beyrut: Dâru sâdir, 1980.
- İbnü'l İmâd, Ebû'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi' ahbâri men zeheb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru ibni kesîr, 1986.
- Kissî, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr. *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*. thk. Subhî el-Bedrîes-Sâmirâî. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü's-sünne, 1988.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l-işârât*. thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahmân. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2. Basım, 2007.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âimme li'l-kitâb, 3. Basım, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmünim Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 2001.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, ts.
- Sübkî, Tâcüddin b. Ali b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l Kübrâ*. 10 Cilt. Hecr, 2. Basım, 1992.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u's-sağîr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2. Basım, 2004.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 2. Basım, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-sahîh sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût - M. Naîm el-Irksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 11. Basım, 1996.

Extended Abstract

**METHODOLOGY IN THE CONSTRUCTION OF SUFI CONCEPTS IN
LETÂİFÜ'L-İŞÂRÂT**

The work of Letâifü'l-işârât by Kuşeyrî (d.465/1072), one of the authors of the 5th century Hijri, has an exceptional place among the ishari interpretations. The way it deals with truth and shari'ah in a consensus and the way it constructs mystical concepts that express the abstract and general notion of an object or thought in the mind is one of the factors that make this ishari tafsir stand out. The tafsir called Letâifü'l-işârât, which is the subject of this article, with the construction method of the concepts related to mysticism in it, was copyrighted by Kuşeyrî, taking as an example the Hakâiku't-tafsîr of Sülemî (d. 412/1021). However, it is more comprehensive and more organized than the ishari tafsirs written before. Because he has interpreted almost the entire Qur'an, except for a few. In this respect, it can be said that it is the first mystical interpretation. This work, which has a large number of manuscripts, was first reprinted in six volumes in Cairo in 1970 with the review of İbrahim Besyûnî and then in Beirut in three volumes in 2007 with the review of Abdullatîf Hasan Abdurrahman. This work is by Prof. Dr. It was translated into Turkish by Mehmet Yalar and published in Istanbul in 2012 in six volumes by İlk Harf Yayınları. Our aim from this research is to reveal the method followed by Kuşeyrî, who plays an important role in constructing mystical concepts as observed in his work er-Risâle, while creating the meaning frame of these concepts in Letîfü'l-İşârât.

In this study, examining all the works of Kuşeyrî and revealing his methodology as a result of this is a desired situation, but only Letîfü'l-İşârât was preferred and contented with it, since the volume determined in the articles is limited. Because in this work, enough material has been obtained about the method he followed while constructing mystical concepts. As for the method used in this study, first of all, Kuşeyrî's Letîfü'l-İşârât was read from beginning to end and the data on the subject were recorded. Afterwards, these data were classified. As for the sources taken as basis in this study, the original work of Letîfü'l-İşârât; Current books, theses and articles about Kuşeyrî and his works have been obtained as secondary sources.

The author of the aforementioned tafsir explained the related verse with other verses or verses while forming the meaning spectrum of mystical concepts and used hadith texts for this purpose with great skill. He took care to make istîşhâd with Arabic poetry. In forming the framework of these concepts, he brought evidence from linguistics, especially with the sciences of dictionaries, words, syntax and rhetoric. He also gave place to the views of the Sufis regarding the concept in question. Although very little, he mentioned the stories and words of the Israelites. He did not ignore the use of the data of various sciences such as fiqh, fiqh method, evil eye and istidlâl. Using the methods mentioned, the author masterfully knitted the range of meanings of the mystical concepts in the verses, and while doing this, he tried to explain these data on many examples.

As a result of the examination and research, it was seen that Kuşeyrî used many data skillfully while constructing mystical concepts in Letâifü'l-işârât. In this context, he uses

Arabic poetry, primarily verses and hadiths, linguistic analyzes, the views of the Sufis on the subject, his mental inferences, some procedural data such as esoteric fiqh of concepts, notions of opposition, some tales and information from isâiliyyat, as well as the relations between Sufi concepts. It has been observed that he tried to construct his methodology by establishing As a result of this study, we would like to point out that it can be said that it is possible to use this method of Kuşeyrî for the purpose of grounding thoughts in current mystical studies and it will be beneficial to the field.

Key Words: Sufism, Method, Concept, Qushayri, Letâifü'l-işârât